

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2010 - 2014

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Martin Kaška

Agresivita dětí školního věku

Plzeň 2014

Vedoucí bakalářské práce: JUDr. Dvořáček Zdeněk, Ph. D.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED STUDIES

2010 - 2014

BACHELOR THESIS

Martin Kaška

Aggressive of school age children

Pilsen 2014

The Bachelor Thesis Work Supervisor: JUDr. Dvořáček Zdeněk, Ph. D.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a uvádím v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Plzni dne 28.2.2014

Martin Kaška

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá agresí a agresivitou dětí školního věku a jejími souvislostmi. Jsou popsány základní pojmy související s tématem. Pozornost je věnována příčinám, způsobům projevů, druhů agrese a způsobu práce s ní. Cílem práce je zmapovat u dětí školního věku, s jakou formou agrese se nejčastěji setkávají, v jakých situacích se tak děje a ověřit, jestli děti umí agresivitu řešit. Praktická část se formou empirického šetření zaměřuje na zodpovězení těchto otázek.

Klíčové pojmy

Agrese dětí, agresivita, druhy agrese, druhy agresorů, hry pro zvládnutí agresivity, násilí, práce s agresí, projevy agrese, příčiny agrese

Annotation

This bachelor thesis is about aggressive of school age children and other context definition. In this bachelor thesis are described basic terms related with topic. Attention is paid to sources, form and type aggression and way to redress. The goal of this work is chart for children of school age, what is the most common aggressive type and where is it. Next goal is check, if they can handle with this problem. The practical part of this work is research for search of answer on this questions.

Key words

act of aggression, aggression of children, aggressiveness, causes aggression, games for coping with aggression, kinds of aggressors, types of aggression, violence, work with aggression.

Obsah:

Úvod	7
1 Teoretická východiska	9
1.1 Vymezení pojmů agrese a agresivity	9
1.2 Pojmy související s agresivitou	11
1.3 Druhy agrese	13
1.4 Příčiny agrese	16
1.5 Projevy agrese	21
1.6 Druhy agresorů	24
2 Zvládání agrese	26
3 Hry pro zvládání agresivity	28
3.1 Co je to hra?	28
3.2 Principy hry	29
3.3 Druhy her	30
3.4 Příklad hry – zrcadlový konflikt	31
4 Kazuistika k problematice agresivity dětí školního věku	31
5 Empirické šetření v oblasti agresivity dětí školního věku	34
Závěr	49

Úvod

Důvodem vytvoření této práce je můj osobní velmi častý kontakt s agresivitou. Konkrétně jsou to agresivní projevy u dětí školního věku, se kterými téměř denně pracuji. Těmto dětem jejich vlastní problémy dělají značné potíže ve školním prostředí a v sociálních kontaktech. Často jim brání navázat kamarádský vztah s vrstevníky a v důsledku jsou mnohdy vyčleňovány z kolektivu, nebo z míst, kde k těmto sociálním kontaktům dochází. Jako pedagogický pracovník ve Středisku výchovné péče v Plzni je mou povinností jim být nápomocen v této nesnadné úloze, a to zvládnout svůj vztek, naučit se jej usměrňovat a ventilovat.

S agresivitou se setkáváme každý den. Je námětem filmů, her, knih, pohádek, kde dochází k boji dobra se zlem, předmětem diskusí a hlavní myšlenkou některých náboženství. Provází nás po celou historii lidstva a pravděpodobně nás bude provázet i do naší budoucnosti.

Agresivita je naší součástí. Je to součástí lidské přirozenosti a hraje nezanedbatelnou úlohu ve vývoji dítěte. Úlohu, která je srovnatelná s láskou. Vnitřní prudkost dodává dítěti energii a motivaci k dosažení vytyčených cílů. Bez této prudkosti bychom neměli sílu a ani potřebu dosáhnout úspěchu. Agresivita je tedy pro vývoj velmi potřebná, ale musí zůstat v mezích, které dítě dokáže kontrolovat. Naším úkolem tedy není ji úplně odstranit, ale usměrňovat ji, aby bylo možné tuto energii využívat k plnění pozitivních cílů jak pro sebe, tak pro ostatní.

Současný stav v dané problematice pomalu upouští od protektivní výchovy. Je nutné rozlišovat příčiny těchto projevů, způsoby řešení, které již byly použity, rodinné zázemí, styly výchovy v rodině a v neposlední řadě schopnosti jedince. Schopnosti dítěte mohou být rozdílné díky inteligenci, pohotovosti, povaze, výchově, schopnosti empatie a mnoha dalších důvodů, které nelze přímo ovlivnit, nebo je směřovat dle našeho přání. V aktuální situaci stále převládá všeobecný názor, že je nutné s těmito dětmi pracovat v pozitivním duchu. Pozitivně je motivovat, probouzet u nich vnitřní potřebu kladných změn a celkovou touhu pro zkvalitnění života. Je nutné dodat, že tento úkol bývá mnohdy velmi obtížný.

V této práci hodlám použít analytický a kritický přístup ke zdrojům, tvůrčí práci se zdroji, jejich porovnání a hodnocení. Tyto zdroje budou doplněny poznatky z vlastní praxe.

Je mnoho definic agresivity, agrese a různých pojmů, které s tímto tématem souvisí. Cílem této práce bude:

- 1) Zmapovat u dětí školního věku, v jakých situacích se setkávají s agresivitou
- 2) Zjistit, s jakými formami agrese se děti školního věku nejčastěji setkávají
- 3) Ověřit, jestli děti školního věku umí řešit agresivitu mezi sebou

Stanovené hypotézy pro danou práci:

- a) K agresivním projevům dětí školního věku dochází nejčastěji ve školním prostředí
- b) Nejčastějším projevem agrese dětí školního věku je agrese verbální
- c) Verbální, nebo fyzická agrese provází většinu konfliktů v rámci vrstevnických vztahů dětí školního věku

1 Teoretická východiska

1.1 vymezení pojmů agrese a agresivity

Agresi a agresivitu můžeme chápat vždy jinak a každý člověk jiným způsobem. Pro někoho je agrese a agresivita trvalou součástí života, kterou v jejím negativním způsobu znění ani nevnímá, pro někoho dalšího může být tento pojem až démonický. Z laického hlediska dokáže téměř každý z nás tyto pojmy nějak vysvětlit. Čerpáme často z vlastních zkušeností, často ze zkušeností zprostředkovaných někým druhým (vyprávění, média, literatura, ...). Někdo z nás se s agresivitou setkává běžně a valný význam ji nepřikládá. Někdo další pak agresi musí řešit, jako něco nového, dostane se s ní do kontaktu nečekaně a neumí s ní naložit.

Pokud se ale nad těmito pojmy budeme zamýšlet více vědecky, zjistíme, že není lehké je definovat a roztrždit. Agrese se promítá do našeho života, stává se, anebo je, naší součástí. Potkáváme se s ní denně a snažíme se s ní vypořádat.

Existuje mnoho druhů a způsobů projevů agrese u člověka, a díky tomu existuje mnoho pojmů, které agresi a agresivitu vysvětlují.

Agrese jako pojem

„Z latinského *agressio* = výpad, útok – vůči věci, či osobě. Jednání, jímž se projevuje úsilí vůči některému objektu nebo nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit“. (Edelsberger et al., 2000, s. 20)

„Agrese pak může být chápána jako násilné narušení práv jiného člověka, jako ofenzivní jednání nebo procedura, ale také jako asertivní jednání.“ (Čermák, 1999, s. 9)

Agrese je útočné jednání vůči druhé osobě, tendence zničit nebo poškodit nějaký objekt. Vztahuje se k chování, jehož cílem je poškodit jinou osobu formou, která je v rozporu s normou chování v určité situaci. Je to jednání, jímž se projevuje úsilí vůči některému objektu nebo nepřátelství útočnost s výrazným záměrem ublížit.

Řada psychologů tvrdí, že agrese je, stejně jako spousta jiných lidských projevů, naučená. Lidé si totiž ověřili, že se jim agresivní chování vyplácí. U dětí se jedná především o dosažení nějakého cíle, uspokojení potřeby, vynucení si vlastní vůle.

Agresivnímu jednání se učíme na základě vlastních zkušeností, nebo zprostředkovaně. Například v televizi, kde agrese bývá odměňována a oslavována. Zvláštní upevnění v tomto způsobu jednání je situace, kdy dítě bývá doma krutě trestáno, nebo i bezdůvodně týráno a vidí u rodičů, s jakou radostí je na něm agrese uplatňována.

Agresivita jako pojem

„Agresivita (lat. Aggressivus = útočný) – vlastnost, postoj nebo vnitřní pohotovost k agresi. V širším smyslu se takto označuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle a schopnost vzdorovat těžkostem. Někdy se tím míní i celkové úsilí organismu dosáhnout uspokojení vlastních potřeb, zejména výživových a pohlavních“. (Edelsberger et al., 2000, s. 21)

Agresivita je tedy tendence k útočnému, nebo nepřátelskému chování vůči druhé osobě, kolektivu, instituci apod., nebo vůči sobě samému. Zahrnuje velkou škálu projevů sahající od symbolických gest a verbálních projevů, až po fyzické napadení.

Pro názornost autor práce uvede několik definicí z různých teorií agresivity a agresivního chování:

„Agresivita, sklon k útočnému jednání vůči věcem, zvířatům a lidem, většinou souvisí s vnitřní nepohodou, s rozpory mezi prožíváním a jednáním“. (Šimanovský, 2002, s.11)

„Vymezujeme ji jako poměrně stálou, individuální dispozici útočnému jednání“. (Vymětal, 2003)

„Agresivní chování lze definovat jako porušení sociálních norem, omezující práva a narušující integritu živých bytostí i neživých objektů. Jde o symbolické nebo

reálné omezování, poškozování a ničení. Agresivitu lze chápat jako sklon k takovému chování. Agrese označuje aktuální projev takového chování“. (Vágnerová, 2002)

Agrese je tedy nejčastěji definována jako:

- Napadení, útočné a výbušné chování, projev nepřátelství proti danému objektu, úmyslný útok na překážku, člověka, nebo předmět, který agresorovi stojí v cestě.
- Jednání, které má za cíl někomu fyzicky, nebo verbálně ublížit a zranit, případně zničit věc.
- V hovorové řeči je agrese chápána jako synonymum násilí.

Agresivita je chápána:

- Jako souhrnný pojem, kterým označujeme různé způsoby vnějších a vnitřních projevů a chování, které pozorujeme.

1.2 Pojmy související s agresivitou

Agresor

Agresor je osobou, která vede agresivní útok, nebo uplatňuje jakýkoliv druh agrese vůči svému okolí.

Agresorem se může dítě stát i bez vlastního vědomí, kdy si stav, že jedná agresivně, vůbec neuvědomuje, případně mu připadá přirozený.

Oběť

Oběť ve smyslu oběť agrese, je chápána jako osoba, která je proti vlastní vůli atakována, je na ní aplikováno jakékoliv omezení ze strany agresora, nebo se musí vyrovnávat s následky agresivního útoku.

Hněv

Hněv bývá aktivizován jako reakce na specifický, nežádoucí útok v nejširším slova smyslu. Jednání druhé osoby hodnotíme jako nespravedlivé a snižující naše postavení.

Hněv je základní emocií a bývá dělen dle své intenzity (hněv, vztek, zuřivost). Z tohoto hlediska je nejsilnějším stupněm hněvu „afektivní zuřivost“, nejslabší a obvykle krátkodobé je „rozčilení“.

Hněv je ale také symptom toho, že se něco děje jinak, než očekáváme. Že určitá situace je v rozporu s naším očekáváním a přáním. Lze jej chápat jako varovný signál pro existenci problému, který by měl být včas vyřešen. Z tohoto hlediska můžeme považovat hněv za kladný emoční stav, který je pro nás prospěšný.

Naopak nahromaděný hněv vede obvykle k reakci, která má destruktivní charakter a je typická pro projevy agresivní chování.

Nenávist

Je dlouhodobým stavem a vztahuje se k určité osobě. Charakteristické pro nenávist je, že osoba, na niž se tato emoce vztahuje, nám nemusela přímo ublížit. U této osoby jsme přesvědčeni o její „špatnosti“, a tedy předpokládáme, že nám může ublížit, nebo uškodit. O objektu nenávisti nemusíme znát konkrétní detaily, nemusíme mít ucelené informace. Nenávist často prochází vývojem od méně závažného „nemít rád“ až po úplnou a v jistém slova smyslu oddanou nenávist.

Nenávist je negativní emocií, při níž cítíme k danému objektu odpor, již z principu nesouhlasíme s názory a postoji nenáviděné osoby a odmítáme ustoupit ze svého přesvědčení.

Strach

Strach je často definován jako emocionální stav za přítomnosti nebo při očekávání nějakého nebezpečného, škodlivého a ohrožujícího podnětu. Subjektivní

prožitků extrémního ohrožení a zneklidnění, přání uniknout nebo podnět zneškodnit vlastním útokem.

Příslloví praví: „Strach je dobrý rádce.“ Tato věta má své opodstatnění, jelikož strach podporuje racionální uvažování, pomáhá se rychle orientovat v proměnlivém prostředí a je přirozenou a užitečnou emocí.

Frustrace

„Frustrace je vnitřní stav organismu, který vzniká, je-li nějaká důležitá potřeba sice vzbuzena, avšak k jejímu uspokojení se klade v cestu těžko překonatelná, nebo nepřekonatelná překážka. Frustrace je zpravidla podkladem agrese.“ (Edelsberger et al., 2000, s. 105)

Frustrace jako podkladem pro agresi je logickým úsudkem. Dítě, které nemá dlouhodobě uspokojované důležité potřeby, se neumí s tímto stavem vyrovnat. Ventilace přichází skrze agresivní projevy, které dítě samo nedokáže často vysvětlit.

Násilí

Násilí bývá někdy z agrese vyčleňováno jako samostatný pojem, případně jako jakási podkategorie. Definuje se jako záměrný pokus někomu fyzicky ublížit. Breakwellová (1997) argumentuje v nutnosti rozdělovat tyto dva pojmy tím, že agrese představuje motivační zdroj násilí a na druhé straně, násilí může být pouze jedním z projevů agrese. Shoda s definicí agresí je v prvotním úmyslu a v záměrnosti jednání. (Čermák, 1999, s. 12)

1.3 Druhy agrese

Druhy agrese je možné pojmut z mnoha různých úhlů. Autor práce se zde pokusí rozlišit různé druhy, případně stupně agrese tak, aby bylo toto členění co nejpřehlednější a nejužitečnější.

Kohoutek (2014) online vysvětluje následující druhy agrese:

Instrumentální agrese

Je vědomá a promyšlená, často afektivně chladná agrese. Slouží jako cesta k dosažení subjektivně důležitého cíle. Instrumentální agrese bývá plánovaná a agresor u ní často domýšlí různé důsledky a možné dopady svého jednání.

Jako příklad je možné uvést situaci, kdy dítě zvažuje, jestli násilné odebrání předmětu jinému jedinci stojí za možný postih ze strany učitele.

Indukovaná agrese

Je agrese vyvolaná nějakým vnějším vlivem, jako je například stres, únava, alkohol, strach, šok, druhá osoba, frustrace, úzkost a podobně.

Příkladem můžou být agresivní projevy dětí školního věku v době psychické a fyzické zátěže. Takto vyvolaná agrese se může projevit i u osob, které se běžně agresivně neprojevují.

Proaktivní agrese

Plánovaná a promyšlená agrese, zaměřená na získávání vůdčího postavení ve skupině. Patří do ní šikanování, donucování, tyranizování a to často bez zjevného, nebo závažného impulzu od oběti agrese.

Příkladem je dítě školního věku, které zastrašuje ostatní děti ve třídě, aby získalo vedoucí pozici ve skupině a dokázalo si zajistit úlevy v rámci sociálních povinností.

Tato forma agrese je dobře čitelná v rámci etopedických zařízení, kde si takto projevující se jedinec vynucuje úlevy z povinností a snaží se ty své přesměrovat na ostatní členy skupiny.

Šifrovaná agrese

Agrese často skrytá a zprvu nepatrná. Může být nepřímá (zprostředkované útoky, donucení k útoku), nebo částečně skrytá.

Do této skupiny můžeme zařadit jednání, kdy se jedna osoba snaží přesvědčit druhou, aby atakovala jiného člena sociální skupiny. Často k tomu je využíváno nátlaku, tedy nějaké formy agrese.

Transferovaná agrese

Agrese v podstatě přenesená na jinou osobu, nebo i věc.

Vyskytuje se například u dětí, které se nepostaví negativnímu postoji ze strany rodičů a k ventilaci pak použijí násilí namířené na spolužáky, nebo na neživé objekty.

Direktivní agrese

Přímá a konfrontativní agrese vůči jiné osobě, překážce, nebo útočníkovi.

Takto jednající jedinec reaguje například na bezprostřední nebezpečí, které mu hrozí, nebo na fyzickou překážku, která mu stojí v cestě. Zajímavostí je, že do této skupiny můžeme zařadit i řízenou agresi, která je využívána pro společnost. Využívají ji třeba speciální jednotky, jednotky zásahové policie a podobně.

Autoagrese

Agrese namířená proti sobě samému. Extrémním a definitivním případem je suicidium.

U dítěte, které se takto projevuje, má tato forma agrese často prvotní impulz v nespokojenosti s vlastním výkonem.

Suicidální jednání zahrnuje i myšlenky na sebevraždu, nápady, fantazie, výroky, pokusy, a to vše, aniž by muselo dojít k vlastnímu suicidu. I tyto projevy lze považovat za autoagresi.

Další možné, praktičtější z hlediska problematiky dětské agrese, je následovné členění agrese:

Agrese dělená na přímou a nepřímou, dále pak na verbální a fyzickou a v poslední řadě na aktivní a pasivní. Čermák kombinací těchto tří dimenzí agrese ji dělí na osm druhů:

- Fyzická aktivní přímá (např. bití)
- Fyzická aktivní nepřímá (např. najmutí vraha)
- Fyzická pasivní přímá (fyzické bránění někomu v dosahování jeho cílů, např. bránění demonstrantům sedět na silnici)
- Fyzická pasivní nepřímá (odmítnout splnit požadavky, např. při demonstraci odmítnout uvolnit silnici)
- Verbální aktivní přímá (např. urážet někoho)
- Verbální aktivní nepřímá (např. rozšiřování pomluv, které druhému ubližují)
- Verbální pasivní přímá (např. odmítnout s někým mluvit, odpovídat na otázky apod.)
- Verbální pasivní nepřímá (např. nezastat se někoho, je-li nespravedlivě obviňován)

(Čermák, 1999, s. 11-12)

1.4 Příčiny agresivity

Na agresivitě se může podílet mnoho různých faktorů. Některé z nich jsou vlivy okolního prostředí, doposud získané zkušenosti, naučené chování a biologické předpoklady.

Lidé mají tendenci hledat jednu příčinu agresivních projevů u dětí, ale je nutné si uvědomit, že je téměř nemožné, aby jeden vliv vedl k takovému jednání. Agresivita je vždy iniciována kombinací různých vlivů a okolností. Žádná situace není totožná s jinou a prvotní impulz může být často špatně identifikovatelný. K závěrům, že jeden vliv může a je příčinou agresivity u dětí, svádí fakt, že jeden z vlivů je poměrně pravidelně dobře pozorovatelný a tedy výraznější.

1.4.1 Vliv okolního prostředí

Rodina

Se členy rodiny tráví dítě nezanedbatelnou část svého života, a proto je rodina jedním z nejdůležitějších faktorů, ovlivňujících jeho způsoby chování. Jednak je v prostředí dobře fungující rodiny vytvořeno (pro dítě nepostradatelné) citové zázemí, a za druhé plní rodiče funkci určitého vzoru, který se v pozdějších letech mladí lidé podvědomě snaží napodobovat.

Na osobnost dítěte mají také vliv již první měsíce v těhotenství. Zde se promítá postoj matky k nenarozenému dítěti, její psychický stav, a podle některých psychologů také například pití alkoholu, či kouření. Děti, které pocházejí z problémových rodin, se často řadí mezi děti agresivní. Mezi problémové rodiny patří například rodiny se špatnými vztahy mezi jednotlivci, či sociálně slabší rodiny.

Dalším problémovým faktorem při výchově může být neúplná rodina. V těchto případech, kdy je rodina ochuzena o přítomnost jednoho z rodičů, mohou děti získat pocit nejistoty, či potřebu nějakým způsobem se zviditelnit. Tyto pocity mohou vést ke zvýšení agresivního chování, které bývá pro děti nejjednodušším řešením.

Na dítě má velký vliv rodičovská autorita. Ta by neměla být založena na nadřazenosti, ale spíše na vzájemném vztahu a toleranci všech zúčastněných. Rodič zde plní funkci osoby, která poskytuje ochranu a oporu, ale také určité směřování dítěte, dítě naopak výše zmíněné přijímá. Díky tomuto vztahu je pro dítě snadnější dosáhnout pocitu jistoty a spokojenosti, což je nepostradatelnou součástí jeho dalšího úspěšného vývoje.

Školní prostředí

Školní prostředí je nedílnou součástí života dítěte, ve kterém se ve vysoké míře formují sociální vazby s vrstevníky, dítě se učí způsobům jednání a komunikace, získává svůj díl povinností a v neposlední míře upevňuje získaný způsob projevů z prostředí domácího.

Škola má výchovný, ale v případě selhávání rodiny, i nápravný charakter. Působí a formuje osobnost dítěte.

I ve škole může docházet (a dochází) k negativnímu působení. Toto negativní působení bývá vyvoláno špatnými vztahy mezi žákem a učitelem, školou a rodinou, špatným vztahem mezi dětmi, nebo negativním vztahem mezi dítětem a sociální skupinou. V takovémto případě obvykle dochází k narušení vztahu ke vzdělání, což se později může promítnout i v negativním přístupu k práci či celé společnosti.

Celkově můžeme tvrdit, že atmosféra ve školním prostředí přímo působí na míru agrese u dětí, které ji navštěvují.

Sociální vztahy v rámci vrstevnické skupiny

Většina dětí se s rostoucím věkem pomalu začíná odpoutávat od vlivů rodiny, která se pro ně stává stále méně potřebná a začíná navazovat kontakty s vrstevníky ve svém okolí.

Do sociálních kontaktů a navazování vrstevnických vztahů dítě vstupuje v několika případech, jako je nástup do školy, kontakty v rámci zájmových činností a v neposlední řadě i běžné setkání s ostatními lidmi mimo domov.

Vrstevnická skupina je pro dítě velmi důležitou součástí života. Dochází v ní k výměně názorů, pocitů a osvojování si určitých vzorců chování.

Chování členů skupiny je považováno za jistý standard, který ovlivňuje způsob myšlení, rozhodování a vystupování jednotlivců.

Ve vrstevnické skupině dochází k velmi silnému napodobování těchto určitých projevů. Skupina se sjednocuje ve výběru ošacení, způsobu komunikace, poslechu hudby apod.

V případě, že vrstevnická skupina je tzv. bezproblémová, je vše v pořádku. Potíže nastávají v opačném případě, kdy je na jednotlivce ve skupině vyvíjen nátlak k asociálnímu, nebo závadnému chování, jako je kouření, požívání alkoholu a drog, nebo agresivní jednání vůči jiným dětem.

Další variantou, která může nastat, je izolace dítěte od skupiny vrstevníků. To může být dáno nepřijatelnými charakterovými vlastnostmi dítěte, mezi které například patří plachost, či agresivnost.

Dítě, které je vyloučené z kolektivu, může nastalou situaci řešit více způsoby. Mnohdy se stává, že zůstane samo. Další možností, která je typičtější zvláště pro jedince se zvýšenou mírou agresivity, je založení své vlastní sociální skupiny, kde se „nedostatky“ daného jedince stávají předností. Díky této sociální skupině se posiluje jeho sebevědomí a většinou dochází i k růstu agresivity a posílení pocitu, že dané jednání je správné.

Masmédia

Velmi podstatný a mediálně populární je vliv sdělovacích prostředků na vývoj dítěte. Autor práce se domnívá, že plošné a kolektivně oblíbené svalování viny na televizi a násilí v ní vyobrazované nemá efekt na vývoj dítěte v nadměrné míře. Pokud totiž dítě má stabilní domácí prostředí, není součástí závadné vrstevnické skupiny a nemá vrozené dispozice k nadměrné agresivitě, nemůže tolik demonizovaná televize, případně počítačové hry, v takové míře ovlivnit zdravý vývoj dítěte v této oblasti.

Pokud by takové dítě bylo izolováno od vědomí násilí, stala by se z něj v dospělosti naprosto nesamostatná osoba, která by nebyla schopná se bránit ani v běžných konfliktech každodenního života.

V druhém případě, kdy dítě má dispozice k agresivnímu jednání, můžou masmédia ovlivnit jeho vědomí a utvrdit jej, že násilné chování je správné. Příkladem může být kladný hrdina, který ale v rámci filmu dosáhne vítězství pomocí agresivního jednání a často úplnou eliminací nepřítele.

V tomto případě je třeba si uvědomit, že dítě je přesvědčeno o své pravdě a ztotožní se s tímto přesvědčením jako s obecnou pravdou, za kterou při jejím dosažení je správné užití násilí.

Pro potvrzení tohoto tvrzení autor práce uvede následující citaci.

„Přímou příčinnou souvislost mezi násilím v televizi a skutečným násilím lze vyloučit. Vždy je třeba pátrat po dalších faktorech, jež se na posilování agrese jedince podílejí. Násilí v televizi je jen jedním z podpůrných vlivů, který se zhodnocuje v konkrétních podmínkách.“ (Čermák 1999, s. 105)

1.4.2 Vnitřní faktory

I když problémy s agresivitou a agresí u dětí přímo svádí k hledání příčin v okolí dítěte, nezanedbatelnou složkou právě v důvodech takového jednání a charakterových rysů jsou faktory vnitřní.

Tyto faktory jsou dány a jejich výskyt nemůžeme nijak ovlivnit. V takových případech lze jen správným výchovným působením upravit projevy a jednání na společensky přijatelnou úroveň.

K vnitřním faktorům se řadí například dědičnost, nižší IQ, nebo oslabení, případně porucha centrálního nervového prostředí.

Dědičnost

Dědičnost je prvním a nezanedbatelným vnitřním faktorem ovlivňujícím agresivitu dítěte. To se rodí s jistými předpoklady a charakterovými rysy, jako jsou například impulzivita, nestálost, náladová labilita a citová otupělost.

Dědičné rysy ale ne vždy plně určují, jak bude vypadat charakter, vystupování a projevy dítěte. Lze je ovlivnit pozitivním výchovným působením.

IQ v nižším smyslu

Dítě, které má nižší úroveň rozumových schopností, je provázeno obtížemi, které se projevují v mnoha různých oblastech. Takové dítě je v raném věku mnohem více náchylné podléhat případným negativním vlivům rodičů, sociální skupiny a celkově vnějším faktorům ovlivňujících agresivitu.

Ve školním prostředí si obtížněji buduje pozici ve skupině, a to jak ve vztahu k ostatním žákům, tak také k autoritě. Horší školní výsledky pak bývají negativně hodnoceny okolím, což může být dalším vnějším vlivem ovlivňující budoucí vývoj v dané problematice.

1.5 Projevy agresivity

Agresivita je definovaná jako útočné jednání. Její projevy jsou pak závislé na účelu, kterého chceme pomocí agresivity docílit, nebo na podnětu, který v nás agresivní jednání spustil.

V následujícím obsahu práce autor práce popíše několik z projevů tohoto chování.

Nadávky

Nadávka je úmyslně urážlivé, nebo poškozující slovo. Používá se pravidelně jako součást slovního útoku. Jako nadávky se často, ale ne z pravidla, používají vulgarity.

Jedná se o verbální agresi přímou. Nadávky jsou jedním z projevů agrese a v dítěti může tyto sklony často vyvolat ten samý podnět. To znamená, že dítě, které čelí verbálnímu útoku, se samo v obraně a snaže získat nadvládu nad situací uchyluje k opěťování vulgarit. Mezi dvěma aktéry se pak pravidelně stupňuje intenzita slovních útoků.

Pokud má dítě potíže s agresí, je pravděpodobné, že bez asistence dospělého v řešení takového konfliktu, bude daný konflikt eskalovat a přejde ve fyzické napadení, nebo jinou aktivní formu agrese.

Vandalizmus

„(Název pochází od germánského kmene Vandalů, který v roce 455 n. l. dobyl Říma a pustošil jej několik dní a nocí) – v širším slova smyslu neúčelné, nekulturní primitivní ničení kulturních hodnot, v užším slova smyslu ničení a poškozování hodnotných předmětů náležejících soukromým osobám i společnosti.“ (Edelsberger et al., 2000, s. 381)

Dle Edelsbergera (2000) pak jedná asi pouze 40% vandalů individuálně a jedná se z pravidla o chlapce. V důsledku vandalizmu ztrácí společnost veliké hodnoty.

Dále je pak uváděno, že vandalové jsou srovnatelní s delikventy. Nejčastěji u nich můžeme zjistit nevyvážený až psychopatický vývoj osobnosti.

U dětí je pak vandalizmus, nebo jeho formy, často způsobem ventilace nahromaděného napětí a agrese. S těmito negativními emocemi děti neumějí vhodně pracovat a důsledkem bývá toto destruktivní chování. Je nutné děti vést k vhodné ventilaci nadměrné agrese a celkově negativních emocí. Nedělat z tohoto problému tabu, ale otevřeně jej pojmenovat a navrhnout způsoby řešení.

Během praxe autor práce nejčastěji jednal s agresory školního věku. Jako doporučení k ventilaci pak ve spolupráci s nimi domlouval vhodné a nezávadné způsoby ventilace, jako jsou úkolové sporty, terapie křikem, trhání novinového listu apod. Aktivita byla vždy co nejvhodněji vybrána pro konkrétního jedince s ohledem na jeho možnosti a schopnosti.

Fyzické napadení

Jde o ojedinělé fyzické napadení, které má za cíl ublížit druhému jedinci. Často se jedná o spontánní jednání, výbuch vzteku, který může mít na první pohled těžko rozpoznatelný podnět. Cílem takového jednání nebývá způsobit smrt, ale na druhé straně v raptu agresora může k úmrtí dojít jako důsledek útoku. U dětí naštěstí nebýváme svědky takto krajního důsledku fyzického útoku.

Šikana

Olweus definoval šikanu jako opakovanou agresi jedince, nebo skupiny agresorů (většinou malé) proti jedinci nebo malé skupině obětí. (Říčan, 1995, s. 18)

„Slovo šikana pochází z francouzského slova „chicane“, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na literě předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci zbytečně vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat atd.“ (Říčan 1995, s. 25)

„V současné době se stále častěji píše a mluví o šikaně mezi školními dětmi, jež dovedou spolužáka řezat, pálit nebo stejně surově ponižovat, když mu např. nadělají do školní brašny, nutí ho sníst či vypít něco odporného, políbit botu, zbít nebo zkopat menší dítě atd.“ (Říčan 1995, s. 26)

Šikana se projevuje dvěma hlavními způsoby, a to buď fyzickou, nebo psychickou formou. V krajním případě se může šikana stát trestnou činností a nadále se vyvinout v organizovaný zločin. Kromě výše uvedeného rozdělení šikany na její formy ve fyzické, nebo psychické podobě, můžeme šikanu rozdělit také na skrytou (například sociální vyloučení ze skupiny) a zjevnou (agresivní fyzické útoky, ponižování a psychické trýznění). Oběť šikany pak buď „pouze“ pasivně přijímá útoky a tresty agresora, nebo aktivně vykonává nedobrovolně a z donucení požadované příkazy. Je také nutné rozlišit formu útoku. Ta může mít podobu fyzického ubližování, verbálního napadání a ničení, nebo odcizování osobních věcí.

Agrese v podobě šikany mezi dětmi je velmi obsáhlý pojem a mohla by mu být věnována samostatná diplomová práce. Pro naše potřeby chápání agrese a agresivity ve spojení s dětmi školního věku ale postačí pouze takto ucelený obraz chápání tohoto pojmu. Shrňme si důležité znaky:

- Šikana má dlouhodobý charakter
- Šikana nemusí mít pouze formu fyzického násilí, ale i psychickou podobu
- Je nutné rozdělovat ojedinělé útoky, nebo jen neomalenost a neslušnost některých dětských projevů, jako je posmívání

Možné znaky v domácím prostředí provázející šikanu:

- Dítě má výkyvy nálad. Ta se mění několikrát týdně a často jsou stavy velmi vyhraněné
- Objevuje se po ránu častá nevolnost a dítě nechce do školy
- Dítě nevyhledává sociální kontakt s vrstevníky a ti zase nevyhledávají přítomnost dítěte

- Častým jevem jsou poznámky ze školy. Důvodem jsou pozdní příchody
- Zapomíná a ztrácí osobní věci
- Roztrhané a špinavé oblečení, jehož zničení není dítě schopno věrohodně vysvětlit
- Školní absence bez vědomí zákonných zástupců

Možné znaky ve školním prostředí provázející šikanu:

- Dítě zůstává o přestávkách pasivní, nejeví zájem o sociální zapojení do skupiny vrstevníků
- Vyhledává přítomnost autority
- V případě veřejného projevu se dítě projevuje ustrašeně, značně nejistě
- Zhoršující se školní prospěch (bez zjevného důvodu)
- Dělá smutný, ustaraný, zamyšlený a až depresivní dojem v nonverbální komunikaci
- Špinavý a roztrhaný oděv
- Vrstevníci se dítěti posmívají, dělají na něj neurčité posunky a dítě se jakkoliv nebrání
- Časté modřiny, odřeniny a škrábance

Velkou roli v šikaně hraje pedagog. Jelikož se dětská šikana odehrává nejčastěji ve školním prostředí, je nutné, aby učitel dokázal rozpoznat její znaky, následky a uměl s danou problematikou pracovat (případně požádal o pomoc v řešení zařízení, které se mimo jiné specializuje na řešení a prevenci šikany).

1.6 Druhy agresorů

Osobnosti dětských agresorů mívají několik společných rysů a typických charakterových znaků. Jsou jimi:

- Snaha dominovat a ovládat své okolí

- Mají pozitivní vztah k jiným projevům agrese (tyto děti jsou zpravidla fyzicky zdatné)
- Sklony k sadismu, sobectví, nebo egoismu
- Nedostatek morálního cítění, absence pocitů viny a lítosti. Celková neschopnost empatie
- Neschopnost, nebo schopnost značně omezená, v oblasti sebehodnocení

Typy agresorů dle Pražského centra primární prevence (2014):

1. typ je hrubý, primitivní, impulzivní, se zvýšenou mírou energetického přetlaku. Dalším rysem jsou výchovné problémy, jako je negativní vztah k autoritám, sounáležitost se závadnou sociální skupinou vyznačující se pácháním trestné činnosti. Agresivní prvky obsahují většinu jeho projevů. Je tvrdý, nelítostný, vyžaduje absolutní kázeň u svých obětí a agresi používá cíleně k zastrašování ostatních.

Anamnéza rodinné situace: Častý výskyt agrese a brutality u rodičů

2. typ je navenek se projevuje slušně a kultivovaně. Je sebestředně až narcisticky zaměřený, upjatý, úzkostný a s možností výskytu sadistických tendencí v sexuální oblasti. Navenek se projevuje jeho agrese promyšleně. Násilí je rafinované a uvážené do všech možných důsledků. Jeho agrese je skrytá a agresivní projevy se snaží uskutečňovat bez přítomnosti svědků.

Anamnéza rodinné situace: Nepřetržitě uplatňování důsledného přístupu plného zvýšených nároků na dítě hraničícího s armádním drilem prostého pozitivních emocí.

3. typ se projevuje optimisticky a pozitivně. Má dobrodružnou povahu a značnou míru sebedůvěry. Je výmluvný a ve verbálním projevu pohotový. V kolektivu bývá oblíbený a zastává v něm vlivnou pozici. Agrese mu slouží pro pobavení sebe samého i ostatních přihlížejících. Má snahu zdůrazňovat a opakovaně upozorňovat na situace, při kterých došlo k zesměšnění někoho jiného.

Anamnéza rodinné situace: Absence mravních a duchovních hodnot v rodině, případně nedostatek citového sycení a ironický přístup ze strany rodičů.

2 Zvládání agrese

Otázkou zůstává, jak zvládat agresi. To je jeden z problémů, kterým se zabývají vědci, psychologové, psychiatři, speciální pedagogové, etopedi, učitelé i rodiče. Studium agrese se snažíme docílit vytvoření metodiky, která by nám napomáhala k vyřešení a zvládání agrese i jejím projevům. I zde platí, že pro mnoho definic agrese a agresivity je i mnoho různých způsobů zvládání agrese, agresivních projevů a násilí mezi dětmi obecně.

„Míra skepse vztahující se ke kontrole agrese je závislá na teoretickém východisku v chápání agrese. Předpokládáme-li výhradně biologickou podmíněnost, pak budeme velmi zdrženliví k pokusům o ovládnutí agrese, nanejvýš si budeme myslet, že můžeme agresi učinit méně škodlivou a zraňující. Pokud jsme přesvědčeni o tom, že agrese je naučená, pak budeme věřit, že lze vyvinout takové přístupy, které dokážou přetnout řetězec násilí.“ (Čermák, 1999, s. 147)

Čermák (1999, s. 147) ve své knize definuje způsoby z vlastních výzkumů, i z poznatků jiných autorů, jaké jsou možnosti zvládání agrese, pokud jsou již diagnostikovány sklony k ní:

- Trest – Je součástí společenského právního systému a má mít odstrašující účinky. Praxe ale prokázala, že trest může sklony k agresi stejně dobře snižovat, jako posilovat.
- Anticipace trestu – jak bude agresor na předzvěst trestu reagovat, není vždy jisté. Je nutné tento způsob používat s ohledem na situaci, aktuální stav agresora a jeho schopnosti a možnosti, jako je logické uvažování, inteligence a podobně. Také je třeba zohlednit přesvědčení agresora – pokud je totiž přesvědčen, že agresí získá více, než ztratí trestem, je snaha ho takto odradit většinou zbytečná.

- Skutečný trest – Společnost se snaží, prostřednictvím uložených trestů, přesvědčit potencionálního agresora o svém netolerantním postoji vůči násilí. Také mu opakovaně sděluje, že má dostatečné prostředky obrany vůči němu. Také je možné výši daného trestu názorně ukazovat, že agresor může být navždy zbaven možnosti jednat agresivně.
- Ventilace – je nutné dát agresorovi možnost uvolňovat přebytečné napětí, neklid a nejistotu alternativním způsobem. Řízené a bezpečné uvolňování může předejít mnohým agresivním výpadům.
- Expozice neagresivního modelu – Dochází k vyprovokování jedince k agresi a než může provokaci oplatit, je vystaven působení neagresivního modelu. Výzkumy ukázaly, že tento model tlumí agresivitu a to jak otevřenou, tak skrytou.
- Kognitivní techniky kontroly agrese – do této skupiny patří trénink paměti, postoje, úsudku a dalších kognitivních funkcí.
- Navození inkompatibilních odpovědí – zde se uplatňuje skutečnost, že není možné současně prožívat dva intenzivní emoční stavy, jako je v jeden moment prožívaná deprese i euforie. Je možné, že pokud jedince vystavíme situaci, která mu přivodí afektivní stav, který je neslučitelný s hněvem a agresi, dokážeme redukovat jeho hněv a otevřenou agresi. Jako účinné a možné způsoby pro děti se jeví dva inkompatibilní podněty: Empatie, soucit s obětí a humor a zábava.
- Trénink v sociálních dovednostech – lidé mohou být frustrováni svou neschopností komunikace, neschopností emocionálního vcítění atp., neboť tímto vzbuzují u druhých negativní emoce. Z frustrace posléze plyne agresivní chování. Odstraněním příčin frustrace, a tedy následným odbouráním frustrací, nebude jedinec inklinovat k agresi, neboť již nebude mít důvod.
- Společenské prostředky tlumící agresi – každý společenský útvar vyvíjí řadu prostředků, kterými může kontrolovat agresi svých členů. Zde se jedná hlavně o snahu odradit agresory od jejich konání různými formami sociálního působení, přesvědčování a propagandy.

Existuje tedy univerzální návod k tomu, jak přistupovat k agresi dětí školního věku a agresi obecně? Jednoznačnou odpovědí je ne. Metodika práce s agresivními

jedinci se liší vždy od člověka k člověku. Pokud předpokládáme, že agrese je člověku přirozená a je nedílnou součástí společnosti a každé lidské bytosti, je potřeba ji během vývoje dítěte usměrňovat a učit jej, jak ji zvládat a kontrolovat. Na druhé straně, pokud budeme předpokládat, že agrese je naučená, pak je nutné změnit celý systém výchovy a odstranit tento prvek z našeho chování. Souhrnně lze ale tvrdit, že základem pro zvládání této problematiky je výchova, a to jak v domácím, školním, tak i ve volnočasovém prostředí. V jakémkoliv případě podstaty agrese, je její forma nejvíce ovlivněna právě v průběhu dětství a to správným a pozitivním výchovným působením, dobrým příkladem dětem a životním prostředím, ve kterém vývoj probíhá.

3 Hry pro zvládání agresivity

3.1 Co je to hra?

Johan Huizinga ve své knize vymezuje pojem *hra* v sedmi aspektech:

1. Hra je svobodná, hra je svoboda. Hra, která není svobodně zvolená a s níž nelze přestat, se mění v absurdní činnost.
2. Hra není obyčejný, vlastní život, je vystoupením do „dočasné sféry aktivity s vlastní tendencí“. Už malé dítě chápe, co je doopravdy a co jen „jako“.
3. Hra je uzavřená a ohraničená, odlišuje se od běžného života místem a časem, dobou trvání. Děje se uvnitř určených časoprostorových hranic, má vlastní průběh a smysl v sobě samé.
4. Lze ji opakovat. Možnost opakování je jednou z nejpodstatnějších vlastností hry, patří k podstatným znakům, kterými se hra odlišuje od „ne-hry“, od „opravdového“ života.
5. Hra vytváří řád, hra je řád a vnáší do nedokonalého, zmateného světa určitou dokonalost, i když jenom na chvíli.
6. Hra spojuje a rozlučuje. Upoutává, přitahuje, to znamená, že okouzluje. Je plná rytmu, harmonie a umožňuje vnímat a vyjádřit ty nejušlechtlejší vlastnosti, které je člověk schopen prožít (např. vrcholné okamžiky při olympiádě).

7. Hra obsahuje prvek napětí. Časté je i střídání uvolnění a napětí. Určité napětí předpokládá, že se něco musí „podařit“, jak je tomu už u házení šipek. V napětí je nejistota, risk a naděje. Napětí nabývá na významu s tím, jak se do hry dostává prvek soutěže. „Právě tento prvek napětí uděluje hře, která je sama o sobě mimo dobro a zlo, jistý etický obsah. Napětí podrobuje zkoušce hráčovy schopnosti – jeho tělesnou sílu, vytrvalost, důvtip, odvahu, schopnost vydržet, a zároveň jeho síly duševní, neboť při veškerém úsilí o vítězství ve hře musí zachovat předepsané hranice dovoleného.“ (Huizinga, 1971, s. 18).

(Šimanovský, 2002, s. 22)

Hra je tedy spontánní, neomezená možnostmi, dobrovolná a zábavná záležitost. Pro děti tolik důležitá a tolik přirozená věc, jako je hra. Hra dětí baví, rozvíjí jejich fantazii a učí je. Je tedy možné využít hru ke zvládnutí problematiky agrese? Autor práce se domnívá, že ano, a opírá se o vlastní zkušenosti z praxe v této oblasti.

Hrou jde dosáhnout překvapivě výborných výsledků v oblasti ventilace negativních emocí dětí. Pokud má hra jasné a promyšlené cíle a způsoby jak jich dosáhnout, můžeme její pomocí usměrňovat agresivitu dětí a učit je, nechávat je zažít si způsoby reakcí, jak pracovat v této oblasti i samostatně. A v neposlední řadě, hra je skvělým nástrojem diagnostiky. Odrazovým můstkem pro další práci se skupinou i jednotlivcem. Během hry se pravidelně ukazují pozice ve skupině, sklony k agresi, vůdčí schopnosti, zájem, schopnosti atp. Během hry můžeme, pokud jsme pozorní a víme na co se soustředit, přijít na věci, které by jinak zůstaly skryty.

3.2 Principy hry

Podle Šimanovského (2002) je několik kritérií, které úzce souvisejí s výše zmiňovanou definicí hry, na jejichž principu by měla být hra jako taková založena. Měla by být svobodná, nikoli na povel. Měla by být odlišená od skutečného života a reality. K dobrému provedení a očekávanému efektu je nutné hru a hráče vhodně motivovat. Důležité jsou pro ně pocity, které při hře prožívají. Důležitý je proto i čas, který přichází po skončení hry.

„Stejně důležité jako si hru zahrát, je sednout si po jejím ukončení a sdílet dojmy, pocity a nápady, které kdo měl během hry“. (Šimanovský, 2002, s. 22)

Sdělování pocitů a dojmů ze hry má vlastní pravidla, a to:

- Každý mluví sám za sebe
- Hráč, který má slovo, hovoří konkrétně a neuniká k obecnostem
- Respektování názoru druhých
- Žádné téma není tabu
- Vedoucí má právo veta

3.3 Druhy her

Šimanovský (2002) ve své knize Hry pro zvládnutí agresivity a neklidu dělí hry následovně:

- Rozehřívací, aktivizační hry – tyto hry vycházejí z přirozené potřeby pohybu, účelem je uvolnit nahromaděné vnitřní napětí. Kromě soupeřivých a úkolových her sem patří i hry s umělým konfliktem, při nichž mohou děti experimentovat s vlastním chováním a schopností ovládnutí sebe sama, a hry taktilní, při nichž se děti učí odstranit úzkosti spojené s dotykem druhého hráče a strach z intimity.
- Hry na soustředění a zklidnění – Takové hry jsou důležité pro rozvoj přirozené vnitřní kázně u dětí, vyvolávají soustředění, posilují soustředění, uvažování a mírní lidskou spontaneitu.
- Poznávací a edukativní hry – Tyto druhy her jsou zaměřeny na výchovu v oblasti mezilidských vztahů, poznávání a porozumění. Patří sem hry autentické, kdy jedinec jedná sám za sebe, hry modelové, při nichž se jedinec na chvíli stává někým jiným, hry pro zdravé sebeprosazení, které povzbuzují sebevědomí pomocí drobných úspěchů, a asertivní práva, což jsou hry, které učí hlavním principům asertivity. Úkolem je pokusit se uplatnit asertivitu v hraných situacích.

3.4 Příklad hry – zrcadlový konflikt

Mezi dětmi je z pravidla velmi populární obsahující zápletku v zrcadlových konfliktech. Tento způsob hry popisuje také Šimakovský (2002, s. 142). Účelem je sebezprosazení, sebeovládání, výdrž a učení se asertivnímu chování.

Popis hry:

Dva dobrovolníci dostanou diskrétně (každý zvlášť) instrukci o své roli. Aktér hry se musí za každou cenu držet své role, a to bez ohledu na to, co mu tvrdí druhý hráč, na jeho výmluvy a argumentaci. Vtip hry spočívá v tom, že oba hráči dostanou instrukci naprosto stejnou. Sdělíme například oběma – Jsi psychiatr a v parku potkáš člověka. Utekl z léčebny a předstírá, že je psychiatr. Ve skutečnosti je to ale pacient a ty jej musíš dostat zpět do ústavu.

Vždy záleží na konkrétních osobnostech a na jejich schopnostech. Autor práce doplňuje, že tato hra dokáže být v tom správném podání velmi dlouhá. Často se pak stane, že tento umělý konflikt buď přeroste v beznaděj, rezignaci, nebo i v agresivní výbuch a snahu násilně odvést „pacienta zpět do ústavu“. Jde tedy o hru, která dokáže připravit podklady pro práci s agresí dětí.

4 Kazuistika k problematice agresivity dětí školního věku

Kazuistickým příkladem k dané problematice bude autorův vlastní klient, který absolvoval internátní pobyt ve Středisku výchovné péče v Plzni.

Klient do zařízení nastupoval s problematikou v oblasti rodinné problematiky – nerespektování matčiny autority, školní problematiky – agresivní projevy vůči spolužákům i učitelům, experimentování s drogami a styky s rizikovou sociální skupinou starších chlapců.

Věk klienta: 14 let

Rodinné zázemí: V rodině pouze starší bratr a matka

Diagnostika provedená za dobu dvou měsíců internátního pobytu:

Klient na pobyt nastupoval ve výrazném napětí. Netajil se tím, že pobyt absolvovat nechce a byl přesvědčen, že pro něj není potřebný. Motivace pro pozitivní změny nebyla nastavena. Otevřeně hovořil o pravidelném užívání marihuany, experimenty s tvrdými drogami, agresivitě, školních potížích a krádežích. Krádeže vysvětloval nutností finančně přispívat na zábavu skupiny starších chlapců, se kterou se pravidelně stýkal. Tyto peníze skupina používala převážně k nákupům drog, alkoholu, cigaret a pohonných hmot do automobilů. V této „partě“ je jeho pozice pravděpodobně velmi slabá, bez rozhodovacích kompetencí. Školní demotivaci si často obhajoval svým přesvědčením, že bude rodiči velmi dobře zajištěn do budoucnosti a udržoval si představu, že v životě nebude potřebovat dělat vůbec nic, nebo cokoliv, kde by bylo potřeba zvýšené snahy, úsilí a pracovního nasazení. V momentě, kdy byl ochoten tyto myšlenky rozebírat, docházel k poznání, že jeho představy o budoucnosti jsou zkreslené. Vinu této mystifikace přisuzoval své dřívější protektivní výchově ze strany rodičů. Tímto si obhajoval i své další nedostatky, jako byla velká vybíravost v jídle, ošacení a neschopnosti soustavné soustředěné psychicky náročné činnosti.

V počátku pobytu klient velmi dobře vycházel s autoritami, choval se slušně a respektoval pokyny. Toto chování bylo ryze účelové s vidinou odměny v podobě vycházky. Změna nastávala v situacích, kdy byl zvyšován tlak, a byly vyžadovány zvýšené pracovní výkony. Toto postupné zvyšování nároků vedlo k výrazné opozici klienta a snahám vyhnout se pokynům a o ukončení internátního pobytu. Pokud byla autorita nucena korigovat jeho chování, nebo projevy, okamžitě se ve své obraně uchýloval ke konfliktnímu jednání a opakovaně jí verbálně konfrontoval o to výrazněji, jednalo-li se o autoritu ženského pohlaví. Tyto projevy byly mírněné a potlačované v kontaktu s osobami, u kterých byla evidentní fyzická převaha. Intelektuální potenciál a převahu neuznával.

Klient plně respektoval pravidla, která mu spíše vyhovovala, nebo s jejich dodržováním nebyla nutná námaha spojená se sebekontrolou. Pravidla, se kterými nesouhlasil, záměrně obcházel a neuznával.

Výrazné zhoršení nastávalo v době nepřímého dohledu. V takových chvílích klient záměrně nerespektoval pokyny a porušoval a obcházel pravidla. Pokud byl na takové chování upozorněn, okamžitě se snažil z konfliktu vylhat, a poté pod tíhou nátlaku autority překročení řádu přiznal a začal se chovat rezignovaně ve smyslu nápravy a agresivně vůči svému okolí.

Ve skupině získal okamžitě vedoucí postavení a to díky svému věku a fyzické síle, ve které výrazně vynikal nad ostatními. Neváhal atmosféru ve skupině a jednotlivé klienty negativně ovlivňovat. V osobním kontaktu s ostatními dětmi se často uchýloval k pasivní, verbální i fyzické agresi. Svě vůdčí postavení opakovaně zneužíval k přenesení svých vlastních povinností na ostatní. Těchto tendencí nezanechal ani po opakované korekci jeho chování. Vždy se ale více snažil, aby na toto jednání autorita nepřišla. Za tyto projevy hraničící s šikanou mu byla udělena důtka vedoucí zařízení a v závěru pobytu, když nedocházelo ke zlepšení, bylo ve spolupráci s rodiči uznáno za nejvhodnější, aby dokončil internátní pobyt ve skupině starších chlapců v DDÚ, kde bylo riziko pokračování šikany minimální.

Ve skupinových aktivitách vždy začínal s negativními projevy, ale často se stávalo, že jej činnost následně oslovila a v terapeutických činnostech byl velmi aktivní a jeho reflexe z nich měla pozitivní charakter. Ve sportovních skupinových činnostech mu chyběla výdrž, objevovaly se tendence vzdávat aktivitu předčasně, nebo se jí neúčastnit vůbec. To bylo zapříčiněno také tím, že v kolektivních sportech jej často předčili mladší klienti ať svým umem, nebo záparem pro hru. Nad ostatními vynikal v individuálních, především silově orientovaných aktivitách. Ve volných chvílích se věnoval četbě, která se pro něj stávala únikem a místem odpočinku od režimového prostředí, které dlouhodobě nezvládal. I v těchto časech se ale projevovaly agresivní prvky v chování, zvláště pokud se v jeho blízkosti objevoval ruch a více mladších klientů. Zastrahováním si vynucoval klid a ticho.

Během pobytu neprojevil klient touhu a přesvědčení o potřebě pozitivních změn. Veškeré jeho snahy byly pouze účelového charakteru, kde výhodou byla vidina odměny a subjektivní pocit z obelhání autorit a tím pádem snadnějšímu a nenáročnému průběhu pobytu.

Kulturně-společenská úroveň byla na dobré úrovni. Projevy na veřejnosti byly slušné a klient si na svém vystupování podstatně zakládal.

Závěr.

Klient se projevoval pouze účelově. V době na koci pobytu, kdy nebyla možnost odměny v podobě vycházky, vystupoval agresivně i vůči některým autoritám. Agresivita se celkově prokázala jako velmi závažný problém. Bylo nutné mu poskytovat návody a prostor pro ventilaci. Během pobytu nedošlo k nastartování motivace pro potřebu pozitivních změn a klient byl přesvědčen o správnosti svého chování ve všech aspektech. Během diagnostického období se prokázala rozvinutá porucha chování v tomto smyslu.

Shrnutí kazuistiky

- Agrese a neklid u tohoto jedince byla zapříčiněná značnou vnitřní nejistotou.
- Agresivní projevy měly převážně verbální projev spojený se zastrašováním a vulgarity.
- Agrese pramenila z charakterových rysů dítěte.
- Způsoby nápravy jsou zde konkrétně obtížné. Trest měl pouze krátkodobou účinností ve zlepšení agresivních projevů. Osvědčila se ventilace negativních emocí v řízených činnostech.

5 Empirické šetření v oblasti agresivity dětí školního věku

Výzkumný vzorek

Empirické šetření bylo prováděno v Dětském diagnostickém ústavu, středisku výchovné péče, základní škole a školní jídelně v Plzni.

Výzkum byl prováděn v průběhu školního roku. Děti do zařízení přicházely z různých důvodů, jako například záškoláctví, výchovné problémy, problémy ve školním prostředí, vztahy s autoritami, rodinné problematiky a podobě. Děti přicházely z úplných rodin, neúplných rodin, z pěstounské péče, dětských domovů, dětských domovů se školou a ze zařízení pro okamžitou pomoc rodinám.

Charakter pobytu v zařízení byl pro tento výzkumný vzorek převážně dobrovolný.

Výzkumná metodika

Pro zamezení, že by byla v rámci dotazníku popisována aktuální situace ve skupině dětí, byl dotazník předkládán vždy jen maximálně čtyřem dětem z jedné výchovné skupiny, nebo třídy a tak, aby časový rozestup mezi jednotlivými dotazníky byl minimálně 2 týdny.

K výzkumu byl použit dotazník a k jeho vyplnění měl respondent vždy možnost pokládat doplňující otázky, nebo požádat o upřesnění otázek a možných odpovědí. Pokud dítě otázce neporozumělo, bylo mu poskytnuto vysvětlení jemu srozumitelnou formou tak, aby smysl otázky zůstal zachován.

Dotazník k empirickému šetření

Dotazník pro žáky

věk: _____

chlapec

dívka

1. Co je podle tebe agrese?

Když někdo někomu fyzicky ubližuje

Když někdo nadává někomu jinému

Když se jeden s druhým nebaví

Něco jiného? Napiš co: _____

2. Máš s agresí vlastní zkušenost?

Ano

Ne

3. Pokud máš s agresí zkušenost, napiš jakou.
4. Byl/byla si někdy ty agresivní?
- Ano
 - Ne
5. Pokud si byl/byla někdy agresivní, tak jakým způsobem nejčastěji?
- Někoho jsem praštil/praštila
 - Někomu jsem nadával/nadávala
 - Někoho jsem trestal/trestala tím, že jsem se s ní/ním nebavil/a
 - Provokoval/provokovala jsem druhé
 - Jinak. Napiš jak: _____
6. Kde k agresivnímu chování nejčastěji dochází?
- Ve škole na chodbách, záchodech a všude tam, kde zrovna nejsou dospělí
 - Doma
 - Během cesty ze/do školy
 - Odpoledne, když mám volno a jsem venku
 - Jinde. Napiš kde: _____
7. Proč nejčastěji dojde k agresí mezi tvými spolužáky, nebo mezi tebou a někým druhým?
- S někým se pohádám / Někdo se s někým hádá
 - Někdo dělá něco, co se mi nelíbí
 - Bez důvodu
 - Chci si něco vynutit / někdo si potřebuje něco vynutit

- Mam špatnou náladu / Někdo jiný má špatnou náladu
- Chci někomu něco vrátit a oplatit / Někdo jiný chce tobě, nebo druhým něco oplatit

8. Jak vidíš, že ostatní jednají v těchto situacích? Nebo jak ty sám/sama nejčastěji jednáš?

- Jde o velké fyzické násilí (více než 3 rány rukou, nebo nohou)
- Jde o drobné fyzické násilí (do 3 ran rukou, nebo nohou)
- Nadávky, urážky, pomluvy
- Strkání, křik, výhružky
- Jinak. Napiš jak: _____

9. Jak bys řešil/řešila, kdyby si byl/byla svědkem agrese, nebo nespravedlnosti?

- Řekl/řekla bych to dospělému ve škole
- Řekl/řekla bych to rodičům
- Zastal/zastala bych se toho, komu je ubližováno
- Poradil bych tomu, komu je ubližováno, aby to řekl někomu dospělému
- Domluvil bych se s kamarády a pomstili by jsme se stejným způsobem
- Jinak. Napiš jak: _____

10. Už si někdy řešil/řešila šikanu, nebo jiné ubližování? Pokud ano, jak?

- Ano, řešil/řešila jsem to s dospělým
- Ano, poradil/poradila jsem se s kamarády
- Ano, vyřešil/vyřešila jsem to sama
- Ne, neřešil/neřešila jsem nic takového
- Ne, bojím se to řešit
- Ne, nebylo to nic důležitého
- Ano, ale jinak. Napiš jak: _____

11. Pokud si řešil/řešila agresi, vyřešil se problém tak, že už se neopakovala?

- Ano
- Ne, stále se to opakuje stejně
- Ne, agrese vypadá jen jinak
- Ne, ten kdo byl agresivní je teď agresivní na někoho jiného

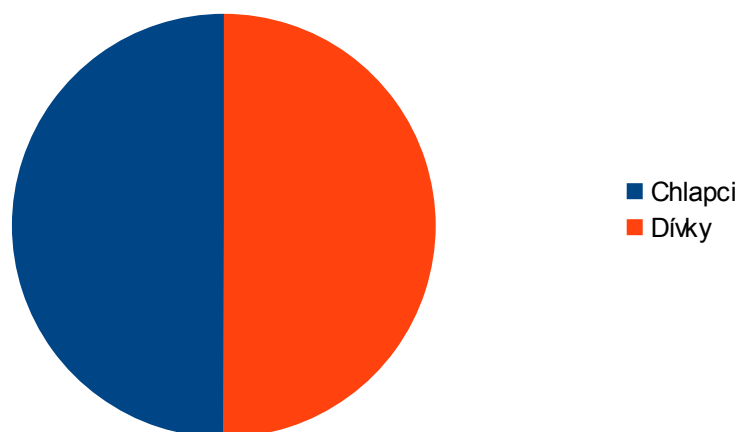
12. Chceš ještě něco k tématu napsat? Chyběla ti nějaká otázka? Tady to můžeš napravit.

Děkuji ti za tvůj čas, vyplnění dotazníku a upřímnost v odpovědích.

Vyhodnocení empirického šetření

Výzkumu se účastnilo 20 chlapců a 20 dívek ve věku 9 – 15 let. Nejstarší z dětí byla dívka, 15 let. Nejmladší chlapec, 9 let.

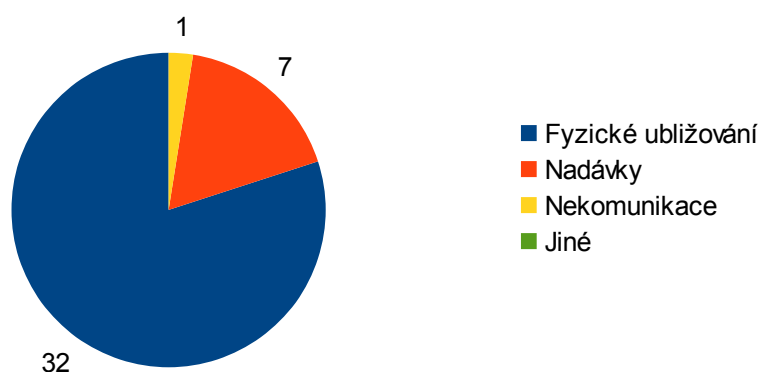
Graf rozložení dětí dle pohlaví

Rozložení bylo ovlivněné autorem práce. Záměrem je poskytnout co nejucelenější náhled na problematiku a nezvýhodňovat jedno, nebo druhé pohlaví možnostmi prezentovat svůj pohled a zkušenosti z dané problematiky.

Graf odpovědí k otázce číslo 1

Otázka č. 1: „Co je podle tebe agrese?“

Z odpovědí vyplývá, že děti nejčastěji chápou agresi jako fyzické násilí, nebo je jim tento pojem nejvíce agresi příbuzný. Díky jiným odpovědím se prokazuje, že povědomí o projevech agrese se neubírá pouze směrem fyzického napadání, ale i k jiným formám, jako je verbální agrese, nebo i pasivní agrese.

Tabulka odpovědí k otázce číslo 2

Otázka č. 2: „Máš s agresí vlastní zkušenost?“

Odpověď „ANO“	39
Odpověď „NE“	1

Z tabulky odpovědí je patrné, že téměř všechny děti z výzkumného vzorku mají nějakou zkušenost a agresi. Jeden respondent odpověděl záporně. Zde se jednalo o nejmladšího chlapce z výzkumného vzorku. Jeho výpověď může být zkreslená svou aktuální pozicí v kolektivu a aktuální úrovní vrstevnických vztahů.

Otázka č. 3: „Pokud máš s agresí zkušenost, napiš jakou.“

Zde autor práce uvede několik příkladů odpovědí:

- „Spolužák se každou přestávku bil s jiným spolužákem.“
- „Kamarádi pořád mlátili jednoho kluka ze školy.“
- „Kluci z vedlejší třídy nás pořád strkají na chodbě a na schodech.“
- „Pepa pořád tahá Adrianu za vlasy.“
- „Spousty. Jednou jsem se popral s dvěma klukama najednou.“

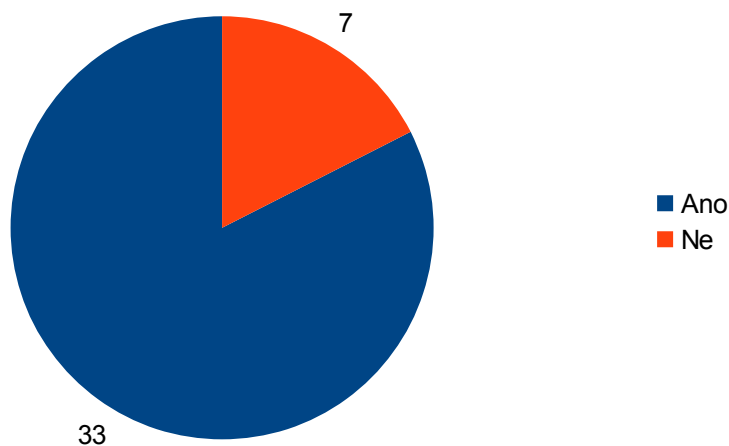
Další odpovědi se nesou v podobném duchu. Respondenti většinou popisovali projevy agrese v podobě fyzického násilí.

Z odpovědí lze vyčíst, že mezi agresory nejčastěji patří chlapci. Dívky se v daném vzorku vyskytovaly převážně v rolích pozorovatelů, nebo obětí.

Zajímavým úkazem je i to, že převážně starší chlapci stavějí svoji agresivitu na odív a prezentují ji často jako přednost a svůj charakteristický rys.

Graf odpovědí k otázce číslo 4

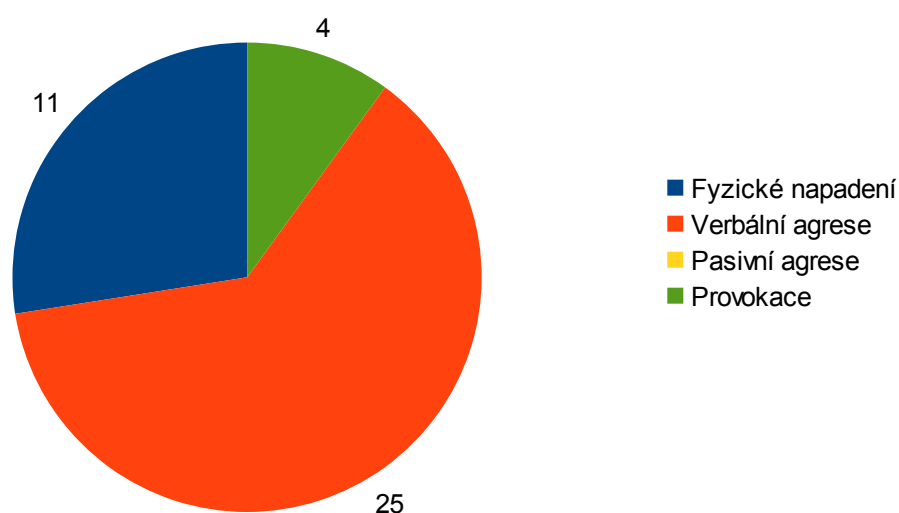
Otázka č. 4: „Byl/byla si někdy ty agresivní?“

33 z dotazovaných přiznává, že sami byli někdy agresivní. Z vzorku 40 respondentů tedy 82,5%. Na jednu stranu alarmující číslo, na stranu druhou potvrzující, že lidská agrese by mohla být člověku přirozenou.

Graf odpovědí k otázce číslo 5

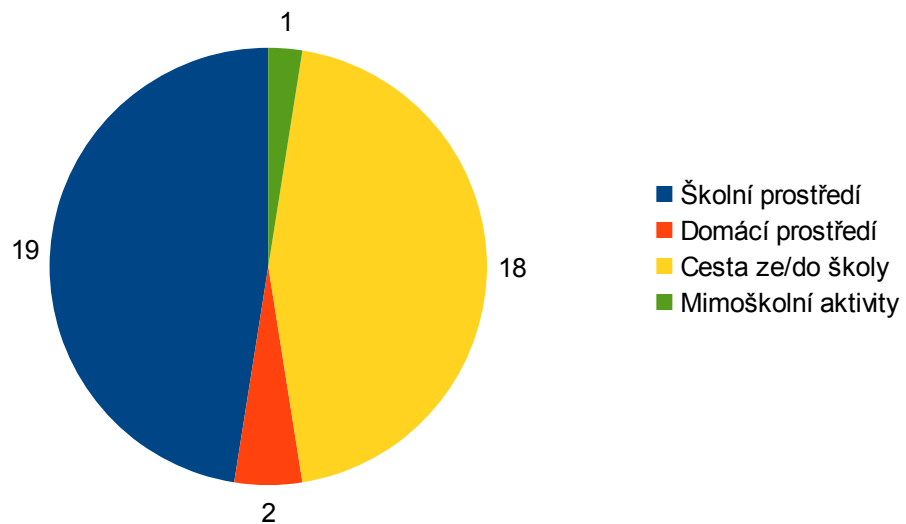
Otázka č. 5: „Pokud si byl/byla někdy agresivní, tak jakým způsobem nejčastěji?“

Nejčastěji děti ve školním věku přiznávají verbální formu agrese. Je tedy evidentní, že v dlouhodobém horizontu se míra tolerance a standardy posouvají směrem k větší toleranci agresivních projevů. 11 z dotazovaných se přiklání k možnosti, že nejčastěji užívají fyzickou formu agresivního jednání.

Graf odpovědí k otázce číslo 6

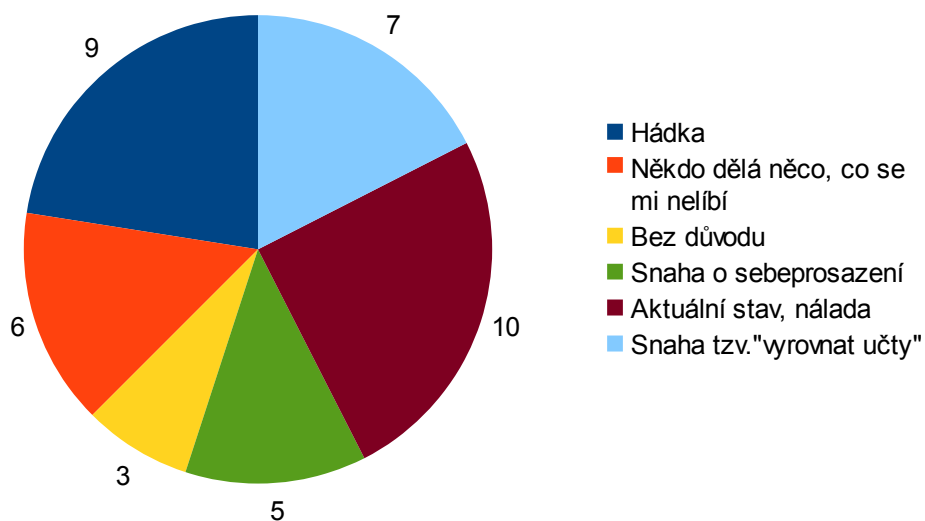
Otázka č. 6: „Kde k agresivnímu chování nejčastěji dochází?“

Tyto odpovědi prokazují, že agresivita dětí dostává největší průchod ve školním prostředí, nebo během přesunů ze a do školy. Tato odpověď byla předvídatelná, vzhledem ke kumulaci dětí v jeden čas na jednom místě. Během mimoškolních aktivit, dle dotazovaného vzorku, k agresivním projevům příliš nedochází. Pokud předpokládáme, že dochází ke snižování zájmu o mimoškolní aktivity mezi dětmi, nebo že si mimoškolní aktivity děti vybírají dobrovolně na základě vlastních přání a svého zaměření, je toto množství odpovědí také předvídatelné.

Graf odpovědí k otázce číslo 7

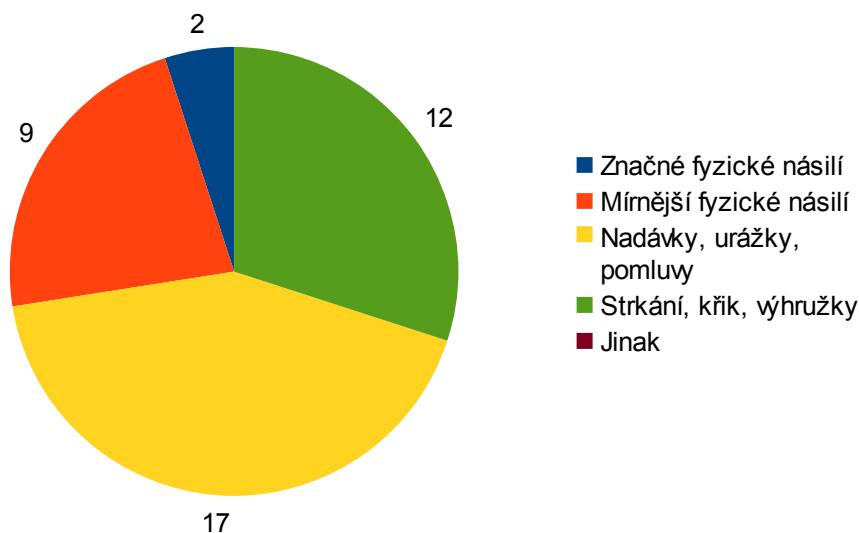
Otázka č. 7: „ Proč nejčastěji dojde k agresii mezi tvými spolužáky, nebo mezi tebou a někým druhým?“

U otázky číslo 7 jsou odpovědi poměrně rovnoměrně rozdělené. Výzkum tedy potvrzuje teoretické východisko, že agresivita dětí může být zapříčiněna nespočtem důvodů. Zajímavý výsledek sečtených odpovědí je u možnosti, která popisuje aktuální negativní náladu agresora. Z tohoto počtu je viditelné, že děti jsou citlivé a všímají si stavů nálad u svého okolí.

Graf odpovědí k otázce číslo 8

Otázka č. 8: „ Jak vidíš, že ostatní jednají v těchto situacích? Nebo jak ty sám/sama nejčastěji jednáš?“

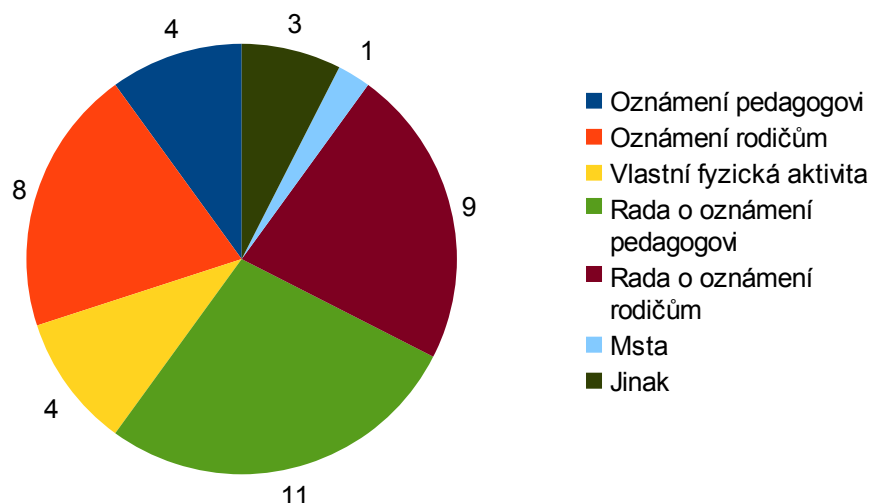
Z odpovědí v této otázce je možné vyčíst informaci, že mezi dětmi převládá verbální agrese, případně spojená s drobnějšími fyzickými atakami, jako je strkání. Děti tento fyzický kontakt používají pro podporu svých verbálně agresivních projevů.

Značný počet respondentů (9), ale uvádí, že dochází i k přímé fyzické agresi, které zpravidla končí po pár úderech agresora. Ve dvou případech děti přiznávají, že dochází i k masivnějším fyzickým útokům, které nekončí po zastrašení a zesměšnění oběti, ale pokračuje jako dlouhodobý útok.

Pro možnost zvolit vlastní popis nejčastějších projevů agrese se nerozhodlo žádné z dětí.

Graf odpovědí k otázce číslo 9

Otázka č. 9: „ Jak bys řešil/řešila, kdyby si byl/byla svědkem agrese, nebo nespravedlnosti?“

Mezi odpověďmi označení volbou jiné, se objevily tři názory, které v podstatě naznačují to samé. Děti by problém neřešily, jelikož se jich netýká.

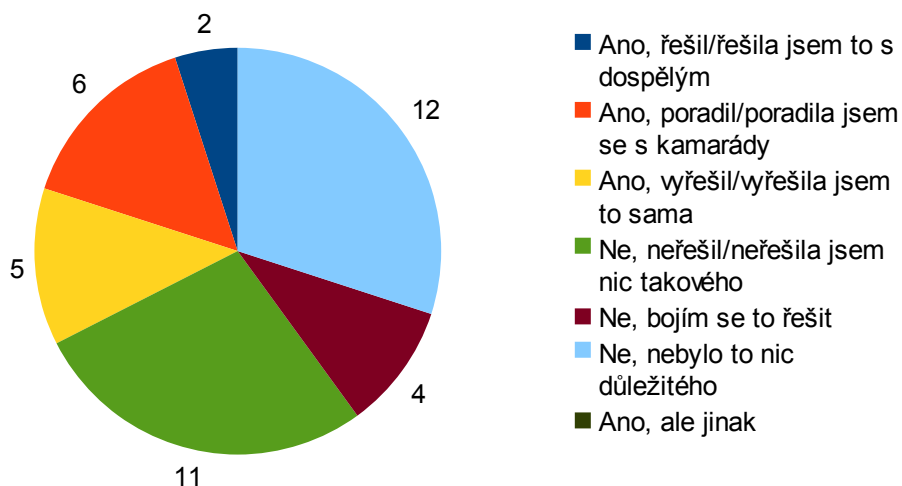
U možnosti oznámit nějakou formu agrese učiteli, se nashromáždily čtyři odpovědi. Tento fakt svědčí o tom, že děti svým pedagogům příliš nedůvěřují, nebo zastávají názor, že by stejně nebylo oznámení řešeno. Paradoxně by pak ale většina dotazovaných doporučila oběti, aby útok (y) oznámila právě učiteli.

Čtyři z dotazovaných by teoreticky fyzicky zasáhlo do konfliktu a pomohlo slabšímu. Zde je ale nutné dodat, že se jedná pouze o tvrzení, které není nikterak ověřeno.

S důvěrou dětí se setkávají rodiče, jelikož k řešení konfliktů by si celkově přizvalo, nebo doporučilo přizvat 7 z dotazovaných.

Graf odpovědí k otázce číslo 10

Otázka č. 10: „Už si někdy řešil/řešila šikanu, nebo jiné ubližování? Pokud ano, jak?“

11 z dotazovaných uvádí, že násilí neřešilo a 12 z nich zase, že neřešilo, protože se nejednalo o nic důležitého. Prokazuje se tedy, že agrese jako taková je buď tiše tolerována samotnými dětmi, nebo že se již stala součástí charakterových rysů dětí a jejímu výskytu není třeba věnovat pozornost. Pro tyto děti je přirozeným jevem.

Možnost řešení v rámci vrstevnické skupiny, nebo samostatně převažuje nad možností řešit problémy ve spolupráci s dospělým.

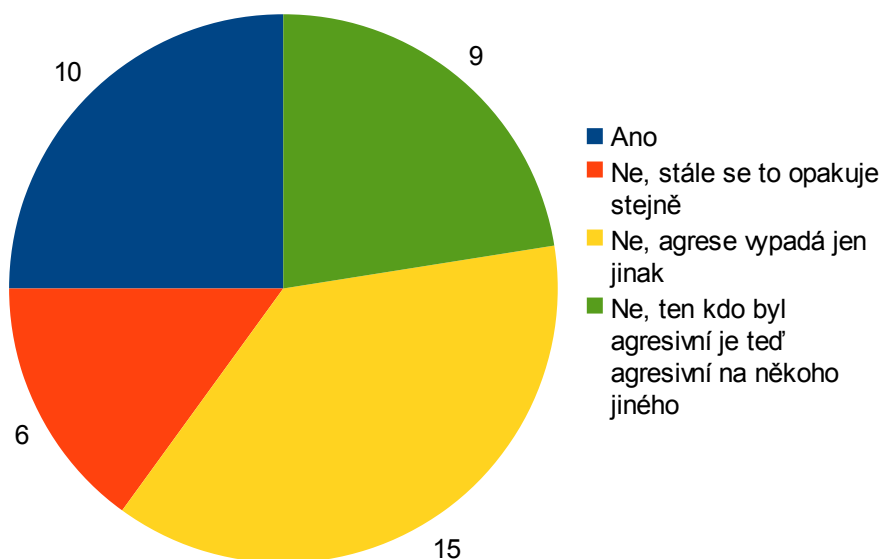
10% dotazovaných přiznává strach z řešení.

Možnost „jinak“ neoznačilo žádné dítě.

Faktické způsoby řešení konfliktů, agresivity a šikany tedy nesouhlasí s teoretickými východisky jednání daného vzorku respondentů.

Graf odpovědí k otázce číslo 11

Otázka č. 11: „Pokud si řešil/řešila agresi, vyřešil se problém tak, že už se neopakovala?“

Většina dotazovaných (75%) uvádí, že pokud agrese v jeho okolí byla nějakým způsobem řešena, nebylo toto řešení trvalé. 15 dětí ze 40 se shoduje na tom, že útoky pouze změnilly svou formu. 9 ze 40 pak zase, že pokud oběť dokázala situaci řešit, nebo byla vyřešena za pomoci okolních tendencí, změnil se pouze cíl útoků. 6 ze 40 pak tvrdí, že útoky se opakují i po řešení situace.

Otázka č. 12: „Chceš ještě něco k tématu napsat? Chyběla ti nějaká otázka? Tady to můžeš napravit?“

V této oblasti dotazníku se neobjevilo žádné sdělení, které by souviselo s agresivitou dětí školního věku.

Vertifikace hypotéz

Hypotéza a) „K agresivním projevům dětí školního věku dochází nejčastěji ve školním prostředí“ je platná. Potvrdilo se, že školní prostředí, nebo školní okolí je nejčastějším dějištěm agresivních projevů dětí.

Hypotéza b) Nejčastějším projevem agrese dětí školního věku je agrese verbální je platná. Potvrdilo se, že pokud dochází k agresivním projevům dětí školního věku, jsou spojeny s verbální agresí.

Hypotéza c) Verbální, nebo fyzická agrese provází většinu konfliktů v rámci vrstevnických vztahů dětí školního věku je platná. Potvrdilo se, že děti konflikty řeší stupňováním agrese, kdy nejčastějším projevem je právě verbální, nebo fyzická agrese.

Závěr

Bakalářská práce se zabývá souhrnným a uceleným pohledem na agresivitu a agresi v souvislosti s dětmi školního věku i v obecném měřítku uplatnitelném na celou lidskou populaci.

V šesti kapitolách popisuje rozdělení agrese a agresivity, související pojmy, příčiny, projevy a druhy agrese. Dále pak nastiňuje a uceluje pohled na způsoby řešení tohoto fenoménu a popisuje způsob, kterým usměrňovat a ventilovat agresivity, nadále s ní pracovat a diagnostikovat její příčiny, a to vše pomocí nenásilného způsobu – hry.

Podstatná část práce je věnována teoretickým východiskům, jako jsou pojmy, příčiny a projevy. Důvodem je nutnost získat jistou formu a vědomosti z této problematiky, které jsou nezbytnost pro další případné rozšiřování výzkumů, nebo vlastních teoretických východisek.

Třetí kapitola se věnuje zvládnání agrese. Jsou v ní popsány způsoby možnosti nápravy u již diagnostikované agrese u dětí, ale i celkově u osob stížených přemírou těchto negativních emocí.

Čtvrtá kapitola popisuje jednu z forem způsobů práce a agresivitou dětí. Tímto způsobem je hra, která je ve své podstatě již v prvotním impulzu řízena pedagogem, má promyšlené cíle a jasný záměr. Děti jsou při hře uvolněnější a práce s nimi tedy daleko přirozenější a nenásilná.

Pátá kapitola popisuje kazuistický příklad dítěte, které má do svého věku neřešené potíže s agresivitou a napětím. Umožňuje pohled na jedince, který neumí pracovat s přemírou vnitřního tlaku a ventiluje se na svých obětech.

Z empirického šetření vyplývá, že k agresivním projevům u dětí dochází převážně ve školním prostředí, nebo v blízkosti školy. Částečně potvrzuje hypotézu, že nejčastější formou agrese je u dětí její verbální forma. Zároveň přináší alarmující zjištění, že ve značné míře dochází i k fyzickým napadením, které mají nezanedbatelný charakter. Verbální, nebo fyzická agrese provází většinu konfliktů dětí školního věku. Jedním, nebo druhým způsobem popisuje většina respondentů agresi jako celek. Tato hypotéza je tedy pravdivá.

Závěrem je nutné poznamenat, že agresivita dětí školního věku je na alarmující úrovni a je nutné s ní nadále pracovat. Pokud tomu tak v budoucnu nebude, je prognóza dalšího vývoje v této oblasti velmi znepokojující.

Resume

Bakalářská práce se zabývá agresí a agresivitou v souvislosti s dětmi školního věku.

Její cílem bylo zmapovat u dětí školního věku, v jakých situacích se setkávají s agresivitou. Zjistit, s jakými formami agrese se děti školního věku nejčastěji setkávají a ověřit, jestli děti školního věku umí řešit agresivitu mezi sebou.

První kapitoly se zabývají teoretickým obsahem pojmů agrese a agresivity, jejich důvody a projevy. Nadále pak popisuje způsoby řešení agrese a v následující kapitole představuje hru, jako nástroj ventilace, diagnostiky a posílení pozitivních vlastností dětí.

V závěru se práce věnuje empirickému šetření v oblasti agresivity dětí školního věku a kazuistice jedince s agresivními sklony.

Seznam použité literatury:

- EDELSBERGER, L. a kol. *Defektologický slovník* (Sovák, M.). HaH Vyšehradská, s. r. o, 2000. ISBN 80-86022-76-5
- ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládnání agresivity a neklidu*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-689-6
- ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta, 1999. ISBN 80-902614-1-8
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-049-9
- ANTIER, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-808-2
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak přežít vztek, zlost a agresi*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, 2004. ISBN 80-247-0818-3
- STUHLÍKOVÁ, I. *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-282-9
- HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-198-3
- SVOBODA, M. a kol. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7376-566-0
- NAKONEČNÝ, M. *Psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2011. ISBN 978-80-7387-443-8
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Jak vypracovat bakalářskou a diplomovou práci*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2012. ISBN 978-80-7452-024-2
[online] 2. 2. 2014
- KOHOUTEK, R. *Slovník-cizich-slov.abz.cz* [online 2014-2-2]. Dostupné z <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/instrumentalni-agrese>
- PRAŽSKÉ CENTRUM PRIMÁRNÍ PREVENCE. [online 2014-2-6]. Dostupné z <http://www.prevence-praha.cz/agrese-a-sikana?start=3>

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Martin Kaška

Obor: Speciální pedagogika – vychovatelství

Forma studia: kombinované studium

Název práce: Agresivita dětí školního věku

Rok: 2014

Počet stran textu: 44

Počet titulů českých použitých zdrojů: 11

Počet internetových zdrojů: 2

Vedoucí práce: JUDr. Dvořáček Zdeněk, Ph. D.